

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Projekty lekcji filologiczno-filozoficznych o ludzkim doświadczeniu na przykładzie „Czarnych sezonów” Michała Głowińskiego

Author: Monika Polok

Citation style: Monika Polok. (2016). Projekty lekcji filologiczno-filozoficznych o ludzkim doświadczeniu na przykładzie „Czarnych sezonów” Michała Głowińskiego. W: E. Jaskółowa, D. Krzyżyk, B. Niesporek-Szamburska, M. Wójcik-Dudek; przy współpracy D. Jagodzińskiej i A. Zok-Smoły (red.), "Edukacja polonistyczna jako zobowiązanie : powszechność i elitarność polonistyki. T. 2" (S. 459-468). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Monika Polok

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Projekty lekcji filologiczno-filozoficznych o ludzkim doświadczeniu na przykładzie *Czarnych sezonów* Michała Głowińskiego

W filozofii istnieje pojęcie *dylematu wagonika*, oznaczające „eksperyment myślowy w etyce”¹. Celem tego eksperymentu jest podjęcie rozważań na temat wartości ludzkiego życia oraz odpowiedź na pytanie: Czy mamy prawo decydować o tym, kto powinien żyć, a kto zginąć?. Eksperyment stawia człowieka w trudnej sytuacji, mianowicie przed moralnym wyborem między dwiema opcjami, z których żadna nie jest właściwa. Rozważania nad decyzjami człowieka prowadzą do różnorodnych wniosków na temat systemu wartości oraz pobudzają do refleksji nad człowieczeństwem. Dotyczą one nie tylko zagadnień metafizycznych, podejmowanych przez filozofów, ale związane są również z dokonywaniem wyborów przez lekarzy, polityków, żołnierzy.

Mateusz Hohol i Łukasz Kwiatek na stronie internetowej pn. Granice Nauki zamieścili artykuł zatytułowany *Nasz wewnętrzny kompas moralny*, w którym wyjaśniają, na czym polegają dylematy moralne. Autorzy zauważają, że są one podobne do konfliktów tragicznych, w które uwikłani są bohaterowie tragedii zmuszeni do dokonywania wyborów, zmierzających zawsze do porażki: „Dyle-

¹ A. BŁOŃSKA: *Większość zabija 1 osobę, by ocalić 5*. Zob. <http://kopalniawiedzy.pl/dylemat-wagonika-dylemat-zwrotnicy-rzeczywistosc-wirtualna-poswiecic-grupa-jednostka-Carlos-David-Navarrete,14607> [data dostępu: 20.06.2015].

maty mogą przypominać położenie Antygony, tytułowej bohaterki tragedii Sofoklesa, która wbrew zakazowi Kreona, dokonuje pochówku Polinejesa, uznanego przez władcę za winnego zdrady. Czy Antygona postąpiła słusznie przedkładając jedną wartość (więź rodzinną, sankcjonowaną na dodatek nakazami religijnymi) nad inną (rację stanu)? Dylematy moralne mogą przybierać również postać konfliktu toczącego się w ramach jednej, zazwyczaj doniosłej, wartości. Czy powinniśmy poświęcić życie jednej osoby, by uratować życie kilku? [...]”².

Mateusz Hohol i Łukasz Kwiatek przytaczają dwa rodzaje dylematów: „[...] dylemat wagonika (ang. *Trolley Dilemma*): Obserwujesz z bezpiecznej odległości pociąg oraz osoby znajdujące się na torach (powiedzmy robotników). Nie możesz zatrzymać pociągu ani ostrzec osób na torach. Możesz za to użyć dźwigni, w wyniku czego pociąg wjedzie na drugi tor. Jeśli tego nie zrobisz, pociąg uderzy w grupę pięciu osób (zabijając wszystkie). Jeśli pociągniesz za dźwignię, pociąg rozjedzie jedną osobę, znajdującą się na sąsiednim torze. Na co się decydujesz?”³.

„Z kolei druga wersja, nazywana dylematem kładki (ang. *Footbridge Dilemma*) jest następująca: Znajdujesz się na mostku nad torami. Nie jesteś tam sam — nieopodal znajduje się nieznany Ci, przypadkowy przechodzień postawnej postury. Nadjeżdżający pociąg za moment rozjedzie pięć osób. Możesz je uratować wyłącznie w jeden sposób: zrzucając z mostku postawnego przechodnia. Nadjeżdżający pociąg nieuchronnie go uśmierci, ale wyhamuje na jego ciele i nie rozjedzie stojącej dalej piątki. Co robisz?”⁴.

Dylemat wagonika został przedstawiony w filmie *Filozofowie* w reżyserii Johna Huddles’a, którego projekcja mogłaby zainteresować i zachęcić uczniów do rozważań związanych z moralnością i ludzkim doświadczeniem oraz z wartościami, którymi są: odpowiedzialność za drugiego człowieka, wolność, tolerancja. Film opowiada historię profesora filozofii, który podczas ostatnich zajęć na studiach poddaje studentów eksperymentowi. Mają oni wybrać spośród siebie dziesięć osób, które przeżyją zagładę nuklearną i zagwarantują odbudowanie zniszczonej cywilizacji. Młodzi ludzie dokonują selekcji. Muszą zwiększyć swoje możliwości przeżycia w specjalnie zbudowanym bunkrze i zagwarantować odbudowanie

² M. HOHOL, Ł. KWIATEK: *Nasz wewnętrzny kompas moralny*. Zob. <https://www.granicenauki.pl/nasz-wewnetrzny-kompas-moralny-26259> [data dostępu: 20.06.2015].

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

świata. Profesor rozdaje studentom karteczki, na których wypisane są zawody, obok nich — zdolności, a także pewne cechy charakteru, które wskazują, że wybory dokonywane przez te osoby dadzą szansę powodzenia przedsięwzięcia.

Podczas pierwszego wyboru młodzi ludzie działają bardzo pragmatycznie. Wybierają zatem lekarza, architekta, elektryka, stolarza itp. Pewni swoich przydatnych i prestiżowych zawodów rozpoczynają życie w bunkrze. Nie udaje im się jednak przeżyć zagłady, a zatem nie ma szans na odbudowanie nowego świata. Okazuje się bowiem, że mimo praktycznych umiejętności — zaplanowania architektury, stworzenia nowych budowli, wykonania całej infrastruktury nowego miasta po zagładzie — zabrakło wzajemnego zrozumienia, szacunku, tolerancji, empatii, wrażliwości na drugiego człowieka. Eksperymentalna próba zostaje więc ponawiona, jednak znowu z takim samym efektem. Dopiero trzeci wybór okazuje się trafny. Do grupy dołączają bowiem poeta oraz śpiewaczka operowa, których początkowo od razu odrzucono. To oni dzięki swym osobowościom, zdolnościom artystycznym oraz wrażliwości na piękno sprawiają, że w grupie panują dobre relacje i młodzi ludzie nie zapominają o najważniejszych wartościach. Tylko dzięki poezji i muzyce oraz pobudzeniu do odkrywania piękna emocji, które w powszechnym odczuciu są niepragmatyczne, można ocalić życie. Uczestnicy eksperymentu przetrwali dopiero wówczas, gdy zrezygnowali z wyboru wyłącznie praktycznych zawodów. Uratowały ich takie wartości, jak: piękno, emocje i uczucia.

Obejrzenie filmu i związana z nim dyskusja mogą stanowić punkt wyjścia dla rozważań na tematy egzystencjalne zapisane w różnych tekstach kultury, ale szczególnie interesująca wydaje się emisja tego filmu przed planowanym cyklem lekcji na temat przeżyć i doświadczeń ludzi uratowanych z Zagłady. W odniesieniu do filmu można postawić następujące pytania:

Jak się zachować wobec trudnych wyborów: podejmować je czy zrezygnować z jakichkolwiek decyzji?

Co dzieje się z człowiekiem i jego postępowaniem w obliczu Zagłady?.

Rozważaniom mogą towarzyszyć pytania o ocenę ludzkich postaw i zachowań.

Po tak przeprowadzonych dyskusjach można zaproponować młodzieży lekturę wybranych fragmentów *Czarnych sezonów* Michała Głowińskiego. Istotny z punktu widzenia rozważanej tematyki wydaje się cytat dotyczący sytuacji napastowania żydowskiego dziecka przez kolegów. W jego kontekście można podjąć z młodzieżą temat tolerancji, zachowania jednego człowieka względem drugiego, a także temat mechanizmów postępowania wobec Innego:

*Szymański nie tał swojej nienawiści do mnie, ujawniał ją przy różnych okazjach, demonstrował pogardę [...] budził we mnie lęk, przypominał o tym, co działo się tak niedawno.[...] Kierowane do mnie słowo Żyd było w jego ustach obelgą najgorszą, miało być najstraszniejszą dyskwalifikacją. Ale do słów się nie ograniczał, a pewnego razu zapowiedział, że zrobi ze mną porządek i wymierzy mi należyłą karę [...]*⁵.

Autor opowiada o strasliwym pobiciu go przez kolegów, podsumowując to zdarzenie słowami:

*To był wstrząs w głębszym sensie, bo ten nagły atak pokazywał mi — jak myślałem — że będę zawsze obcy [...]. Odczułem go jako dalszy ciąg okupacji, którą wciąż nosiłem w sobie, bo o swych doświadczeniach nie zapominałem*⁶.

Omawiając z uczniami przytoczony fragment, warto rozważyć zarówno problem prześladowców dziecka i ich zachowania względem swojego rówieśnika, jak i problem samego autora, który zdecydował się przedstawić swoje traumatyczne doświadczenia. Zastanowienie się, co kierowało oprawcami podczas tej napaści; czego zabrakło w charakterze, emocjach, systemie wartości prześladowców; co stanowiło podstawę decyzji o przedstawieniu traumatycznych doświadczeń przez samego Michała Głowińskiego — miałyby na celu nie tylko przygotowanie uczniów do odbioru całego cyklu opowiadań *Czarne sezony*, lecz także uzmysłowienie im istnienia różnych postaw, możliwych zachowań i konsekwencji z nich wynikających. Tego typu spotkania lekcyjne służą przede wszystkim budowaniu wrażliwości na drugiego człowieka, sztuka bowiem wyrabia określony typ emocjonalności.

Wyczuleniu na istotne kwestie dotyczące drugiego człowieka, pokazaniu konsekwencji ksenofobicznych zachowań, budowaniu postaw otwartości na Innego czy obcego może służyć dobrze do-

⁵ M. GŁOWIŃSKI: *Czarne sezony*. Warszawa 1998, s. 145.

⁶ Ibidem.

brana do wieku i zainteresowań uczniów szkolna lektura. W szkole średniej mogą to być *Czarne sezony* Michała Głowińskiego. Z lektury wypływa pytanie: Jakie konsekwencje wynikają z wprowadzenia na lekcji języka polskiego tematyki: ludzkich doświadczeń, Holokaustu, wojennych przeżyć, uniwersalnych wartości i doświadczeń opisanych przez jednego z czołowych badaczy literatury, który w bardzo dojrzałym wieku postanowił opowiedzieć swój dramat z dzieciństwa?. Zastanawiając się nad organizacją procesu dydaktycznego, warto sięgnąć do doświadczeń uczniów.

Pytania:

*Dlaczego pewne doświadczenia mogą zniechęcać do mówienia?
O jakich wydarzeniach z historii, życia ludzie nie chcą mówić?
Z czym wiąże się mówienie lub milczenie i co może na nie wpływać?*

— mogłyby zachęcić uczniów do podjęcia szerszej dyskusji na temat ludzkich doświadczeń oraz naprowadzić ich na tematykę wojny, Holokaustu. To bardzo ważne, aby uczniowie chcieli na lekcji dyskutować, podejmować polemikę, zadawać pytania. Dzięki temu mogą uczyć się prowadzenia rozmów, brania odpowiedzialności za wypowiedzane kwestie, jak również aktywować swoje myślenie. Zajęcia z języka polskiego to przecież nie tylko nauka skupiona na literaturze i języku, ale także lekcja wychowania. Pobudzeniu do dyskusji na temat przedstawiania swoich traumatycznych doświadczeń może sprzyjać postawienie uczniów przed problemem:

Przeżyłem trudne doświadczenia, traumatyczne. Zastanawiam się, czy powinienem spisać moje przeżycia. Pomóż mi dokonać wyboru — czy mam to uwiecznić czy też przemilczeć? Podejmując decyzję, spisz argumenty przemawiające za którąś z opcji, bym mógł je rozważyć i podjąć własną decyzję. Być może dzięki Tobie uda mi się przezwyciężyć to, z czym bardzo długo się zmagam.

Młodzi ludzie po obejrzeniu filmu pt. *Filozofowie* zastanawiali się nad problemem wyboru spośród dwudziestu osób — dziesięciu, które stanowiłyby gwarancję przetrwania. Filmowi studenci dokonali czegoś w rodzaju selekcji. Eliminowali spośród siebie osoby, które wydawały się najmniej przydatne. Eksperyment pokazał, że nie można mieć pewności, kto, kiedy i w jakich okolicznościach mógłby zrealizować określone cele. Ludzie, którzy wydawali się

„bezwartościowi” w kontekście realizacji zamierzeń, przy trzeciej eksperymentalnej próbie stanowili podstawę powodzenia przedsięwzięcia. Poza eksperymentem film pokazuje zagadnienie, które ma charakter znacznie bardziej ogólny. Postawione w nim zostało pytanie o prawo do decydowania, czyje życie jest ważniejsze. Kogo, w zależności od okoliczności, skazać na śmierć/zagładę, a komu dać szansę, która wcale nie musi prowadzić do sukcesu?

Dylemat przedstawiony w filmie można by przenieść na sytuacje historyczne, a wśród nich i na te, które opisuje w swoich *Czarnych sezonach* Michał Głowiński. Wspomina on o znalezieniu się na Umschlagplatzu, gdzie dokonywana była selekcja:

Kiedy zbliżaliśmy się do celu, przeprowadzono selekcję. Tak to właśnie się nazywało; słowo selekcja tak silnie zespoliło się z tym właśnie, że do dzisiaj nie potrafię spokojnie go używać, choć jestem świadom, że może ono występować w różnych kontekstach i odnosić się do różnych sfer rzeczywistości. Selekcja polegała na tym, że z potoku osób wydzielano nielicznych, których tego dnia nie przeznaczano do wywózki [...]”⁷.

Głowiński opowiada dalej o tym, w jaki sposób on i jego rodzice zostali uratowani od Zagłady:

Nam przyszedł z pomocą przypadek. Ojciec spotkał od lat nie widzianego znajomego z czasów młodości, który był żydowskim policjantem. Poprosił go, by ułatwił nam wydostanie się. [...] Ów znajomy z dawnych lat wypuścił nas z Umschlagplatzu jakimś bocznym wyjściem, może zresztą była to dziura w ogrodzeniu [...]”⁸.

Rozpoczęciu rozważań na temat tego fragmentu może towarzyszyć próba odpowiedzi na pytanie:

Kto ma prawo decydować o ludzkim życiu i śmierci?.

Po przeprowadzonych na ten temat rozmowach z młodzieżą można postawić uczniów przed problemem, jakim jest szansa przeżycia na Umschlagplatzu. Uczniowie szkoły średniej mogliby rozważać następujące kwestie:

Komu dać taką możliwość: znajomym, przyjaciółom, tym, którzy zaplatać?.

⁷ Ibidem, s. 19.

⁸ Ibidem, s. 20.

Można przecież wybrać tylko pojedyncze osoby, jakie więc prawo moralne mają ci, którzy dokonują selekcji? Istotnym problemem jest również piętno, z jakim żyje człowiek, który został uratowany dzięki znajomościom czy pieniądzom. Czy był lepszy, bo miał więcej niż pozostali? Rozważaniom mogą towarzyszyć pytania o dokonywanie wyborów i ich ocenę:

*Czy mamy prawo oceniać czyjeś wybory?
Czy w warunkach ekstremalnych możemy dokonywać ocen?
Czy jeden człowiek może być bardziej wartościowy od drugiego?.*

Dyskusji będzie sprzyjać odnajdywanie podobieństw i różnic między sytuacją opisaną w opowiadaniach a tą ukazaną w filmie. Dzięki takim rozważaniom młodzi ludzie przeżyją dylematy moralne, które wpisane są w oba teksty kultury.

Uczniowie mogą podejmować refleksje o charakterze ogólniejszym. Warto postawić pytania:

*Jakie trudne decyzje podejmujemy dzisiaj?
W obliczu jakich ważnych wyborów stajemy?
O jakim wartościowaniu można mówić w warunkach traumatycznych?
W jakich innych okolicznościach dokonuje się selekcji?.*

Podsumowaniem rozważań byłaby rozmowa o wartościach — zarówno o tych, o których pisze Michał Głowiński, tych ukazanych na filmie, jak i tych dzisiejszych.

Gdy mowa o traumatycznych przeżyciach, które nie mogą być poddawane, chciałoby się powiedzieć — normalnej skali ocen, zmuszeni jesteśmy zrezygnować z oceniających przyzwyczajień. Czytając o trudnych ludzkich doświadczeniach, rozumiemy, że ocena nie jest łatwa ani jednoznaczna, że nie można jej ferować bez rozpoznania wszystkich okoliczności postępowania. Nie sama ocena jest więc ważna, lecz refleksja dotycząca postępowania innych. Warto podejmować z uczniami tematykę Zagłady, ponieważ prowadzi to do rozważań na tematy egzystencjalne.

Biorąc pod uwagę fakt, że w klasie znajdują się uczniowie mający różne zainteresowania i predyspozycje, warto wykorzystać tę różnorodność do przygotowania lekcji o temacie:

Poznajemy kulturę żydowską.

Proponując młodzieży wybranie zajęcia dostosowane do ich możliwości, możemy mieć większą pewność, że zadanie zostanie wy-

konane chętnie i z zaangażowaniem. Zadania dla młodych ludzi mogą zostać podzielone według różnych zawodów i branż. Osoby zainteresowane pracą dziennikarza mogłyby przygotować relację z wydarzenia dotyczącego tematu omawianego na lekcjach, recenzję wystawy lub książki poświęconej kulturze żydowskiej, artykuł prasowy podejmujący wspomniany temat, wywiad z historykiem, profesorem uczelni, artystą wystawiającym swoje prace. Tym, którzy mają jeszcze większe aspiracje, można zaproponować napisanie opowiadania, wstępu do książki czy biografii wybranej postaci. Jeśli któryś z uczniów lubi wyszukiwać informacje, to wcielając się w rolę badacza, może dotrzeć do materiałów źródłowych, dokumentów, opisów sylwetek sławnych Żydów. Wyszukiwanie plakatów, obrazów i informacji o malarzach żydowskich byłoby zadaniem twórcy, artysty. Równie artystycznym ujęciem mógłby zająć się fotograf, przygotowując lub wyszukując wystawy fotografii, zdjęcia getta — nie tylko warszawskiego, ponieważ prawie w każdym polskim mieście, w którym przed wojną mieszkali Żydzi, było getto. Dla młodego człowieka o zacięciu aktorskim można przygotować zadanie wyszukania informacji o teatrze żydowskim lub zaprezentowania recytacji utworu, natomiast muzykowi warto polecić znalezienie informacji o sławnych żydowskich muzykach, ewentualnie wykonanie wybranej kompozycji. Jeśli któryś z uczniów interesuje się imprezami kulturalnymi, może wyszukać wydarzenia związane z tematyką omawianą na lekcji, jak np. Festiwal Kultury Żydowskiej. Efekty swojej pracy uczniowie prezentowaliby na forum klasy. Być może prezentacja okazałaby się na tyle interesująca, a zebrane materiały tak spójne, że młodzi ludzie mogliby zaprezentować swoją pracę innym klasom. Dzięki takiemu ujęciu problemu uczniowie przekonaliby się, jak bogata i wartościowa jest kultura żydowska, i że to właśnie różnorodność buduje sprawnie działające społeczeństwo, w którym każdy wykonuje inną pracę dla wspólnych celów.

*

Szkoła średnia to czas, kiedy młodzi ludzie definiują samych siebie. Takich poszukiwań własnej osobowości dokonujemy jednak przez całe życie. Warto wprowadzać lekcje dotyczące ludzkiego doświadczenia, odmienności, wyborów moralnych oraz tematyki wartości, tj.: piękna, dobra, tolerancji, równości. Zajęcia poświęcone tym zagadnieniom kształtują wzory poprawnych zachowań i wartości, uczą podejmowania decyzji, zajmowania własnego stanowiska. To

ważne, aby rozważać, zastanawiać się, myśleć. Dzięki sztuce wychowujemy bowiem młodych ludzi do świadomego odbioru różnych tekstów kultury oraz kierujemy ich ku najważniejszym wartościom, takim jak: wolność, prawda, odwaga.

Monika Polok

**Projects of philological-philosophical lessons
about human experience based
on the example of *Czarne sezony* by Michał Głowiński**

Summary

This article concerns philosophical projects of lessons about human experience based on the example of *Czarne sezony* by Michał Głowiński. The work describes the movie *Philosophers* and philosophical concept of the trolley problem. In reference to the movie, a question can be raised whether, faced with a difficult choice, one should make a choice or abstain from it. What is happening to man and their behavior in the face of the Holocaust? The discussion of the movie can be a starting point for deliberations of existential nature. The article discusses two excerpts from the book concerning mechanisms of behavior towards the Other and Umschlagplatz. It tackles the issues of human experience, diversity, tolerance, moral choices and values, including beauty, goodness and equality.

Keywords: experience, value, choice, experiment, philosophy

Моника Полок

**Проекты философско-филологических уроков
о человеческом опыте
на примере *Черных сезонов* Михала Гловинского**

Резюме

Настоящая статья представляет философские проекты уроков о человеческом опыте на примере *Черных сезонов* Михала Гловинского. Размышления сопровождается дискуссия на тему фильма „Философы”, а также философского вопроса „проблема вагонетки”. По отношению к фильму можно спросить: что делать в случае трудных выборов: принимать решения или отказаться от этого? Что происходит с человеком и его поступками перед лицом катастрофы? Просмотр фильма и дискуссия на его тему может стать отправной точкой для размышлений об экзистенциальных мотивах, отраженных в разных текстах культуры, в том числе и в *Черных сезонах* Михала Гловинского. В работе описываются два фрагменты книги,

которые касаются механизмов действий по отношению к Иному, а также к Умплаглацу. В статье поднимается тема человеческого опыта, инаковости, терпимости, моральных выборов, а также тематика ценностей: красоты, добра, равенства.

Ключевые слова: опыт, ценности, выбор, эксперимент, философия